

Спеціальні знання у кримінальному процесі України

На підставі аналізу широкого кола наукових джерел, законодавства, а також матеріалів практики діяльності органів сектору безпеки у монографії запропоновано криміналістичну методiku використання спеціальних знань у кримінальному процесі України.

Надано загальну характеристику спеціальних знань у розслідуванні кримінальних правопорушень через аналіз генезису, поняття, сутності, особливостей, суб'єктного складу використання. Розглянуто проблемні питання використання спеціальних знань під час досудового розслідування кримінальних правопорушень у контексті кримінального процесуального законодавства, слідчої та експертної практики та запропоновано шляхи їх вирішення.

У роботі надано характеристику інтеграційних процесів, що відбуваються у галузі судової експертизи: їх сутності, тенденцій та проблем. Сформульовано концептуальне бачення використання спеціальних знань при розслідуванні окремих видів кримінальних правопорушень. На підставі аналізу проблем запропоновано шляхи їх вирішення.

Монографія адресована науковцям, викладачам, аспірантам і студентам закладів вищої освіти юридичного профілю, практичним працівникам органів кримінальної юстиції, фахівцям органів державної влади, суддям та всім, хто зацікавлений проблемами боротьби зі злочинністю.

ЗМІСТ

Перелік умовних позначень	5	
Вступ	6	
Розділ 1		
Загальна характеристика спеціальних знань		
у розслідуванні кримінальних правопорушень	9	
1.1. Генезис наукових уявлень про спеціальні знання	9	
1.2. Стан дослідження проблем використання спеціальних знань	39	
1.3. Доктринальні підходи до поняття та змісту спеціальних знань і класифікації суб'єктів їх використання	66	
<i>Висновки до розділу 1</i>	86	
Розділ 2		
Процесуальні засади використання спеціальних знань		
під час досудового розслідування	91	
2.1. Криміналістична характеристика форм використання спеціальних знань у кримінальному провадженні	91	
2.2. Праксеологічні особливості використання спеціальних знань під час огляду місця події	111	
2.3. Використання спеціальних знань під час інших слідчих (розшукових) дій за участю підозрюваного	147	
<i>Висновки до розділу 2</i>	188	
Розділ 3		
Судова експертиза у кримінальному провадженні		196
3.1. Концептуальні підходи до поняття судової експертизи та характеристики її видів	196	

3.2. Порядок призначення і проведення судової експертизи	216
3.3. Оцінка висновку судової експертизи	232
<i>Висновки до розділу 3.</i>	249
Розділ 4	
Розслідування окремих видів кримінальних правопорушень як сфера використання спеціальних знань	254
4.1. Використання спеціальних знань при розслідуванні кримінальних правопорушень, вчинених із застосуванням комп'ютерних технологій	254
4.2. Використання спеціальних знань при розслідуванні кримінальних правопорушень у сфері господарської діяльності	277
4.3. Використання спеціальних знань при розслідуванні кримінальних правопорушень проти життя та здоров'я особи	299
4.4. Використання спеціальних знань при розслідуванні кримінальних правопорушень проти безпеки руху та експлуатації транспорту	323
<i>Висновки до розділу 4.</i>	343
Висновки	347

ПЕРЕЛІК УМОВНИХ ПОЗНАЧЕНЬ

- БПЛА** — безпілотний літальний апарат
- ДНДЕКЦ** — Державний науково-дослідний експертно-криміналістичний центр
- ЕОМ** — електронно-обчислювальна машина
- ЄРДР** — Єдиний реєстр досудових розслідувань
- ККУ** — Кримінальний кодекс України
- КМУ** — Кабінет Міністрів України
- КПКУ** — Кримінальний процесуальний кодекс України
- МВС** — Міністерство внутрішніх справ
- НДЕКЦ** — Науково-дослідний експертно-криміналістичний центр
- НСРД** — негласна слідча (розшукова) дія
- СОГ** — слідчо-оперативна група
- СРД** — слідча (розшукова) дія

ВСТУП

В умовах набуття злочинною діяльністю нових та особливо небезпечних форм, реформування органів кримінальної юстиції, адаптації законодавства України до європейського, актуальним є питання вивчення слідчої практики, виявлення проблемних питань й розроблення шляхів їх вирішення.

Швидко, повне й неупереджене досудове розслідування кримінальних правопорушень неможливе без комплексного та цільового використання спеціальних знань, що є найбільш поширеним і, водночас, складним у правозастосовній діяльності органів досудового розслідування. Зокрема, 72 % опитаних слідчих та дізнавачів зазначили про складність проведення слідчих та інших процесуальних дій у випадках, якщо виникає потреба у використанні спеціальних знань, а 53 % визнали недостатню обізнаність про можливості окремих видів судових експертиз та складності, пов'язані із залученням спеціалістів.

Зважаючи на військові дії, поширеність у країні, регіонах предметів, наявність яких створює сприятливі умови для вчинення кримінальних правопорушень більшого ступеня тяжкості (зброя, вибухівка, наркотичні засоби), проведення низки реформ у правоохоронній сфері (виокремлення із системи Національної поліції експертних підрозділів, створення нових органів досудового розслідування тощо) і тенденцію до збільшення навантаження на органи досудового розслідування зокрема, кількість проваджень, підслідних лише органам Національної поліції, зросла з 443,7 тис., зареєстрованих у 2012 р., до 1,9 млн тих, що розслідувались у 2021 р. Зростання мало місце майже в усіх областях країни, однак група регіонів, які мали найвищі значення коефіцієнту інтенсивності кримінальних

правопорушень у розрахунку на 10 тис. населення, включала м. Київ — 129 (2020 р. — 132), Миколаївську — 101 (128), Кіровоградську — 100 (116), Херсонську — 99 (124), Київську — 94 (88), Полтавську — 94 (113), Харківську — 94 (98), Чернігівську — 90 (110) та Волинську — 89 (94) області та та судово-експертні установи (Експертна служба МВС України у 2021 р. провела понад 300 тис. судових експертиз і 53 тис. перевірок за криміналістичними обліками). Належне законодавче, організаційне й техніко-криміналістичне забезпечення правоохоронних органів та експертних підрозділів визнається одним з ключових пріоритетів.

Теоретичним підґрунтям дослідження стали праці відомих вітчизняних вчених, зокрема Т. В. Авер'янової, Ю. П. Аленіна, В. В. Арешонкова, В. П. Бахіна, П. Д. Біленчука, В. К. Весельського, А. Ф. Волобуєва, В. І. Галагана, В. Г. Гончаренка, П. В. Гіверца, І. В. Гори, О. О. Ейсмана, А. В. Іщенка, В. В. Коваленка, О. Н. Колесніченка, А. М. Кислого, В. С. Кузьмічова, Є. Д. Лук'янчикова, О. І. Мотляха, О. В. Одерія, О. Г. Рувіна, М. В. Салтевського, В. В. Тіщенко, Л. Д. Удалової, В. Г. Хахановського, К. О. Чаплинського, М. Я. Сегая, С. С. Чернявського, Ю. М. Чорноус, В. Ю. Шепітька, М. Г. Щербаковського, В. В. Юсупова. У зарубіжній практиці мають певний інтерес праці L. Haag, J. Hamby, U. Argaman, L. Vokobza, G. Dutton, T. Liebsher, N. Florquin, B. Shecter.

Окремо теоретичні та прикладні аспекти використання спеціальних знань у кримінальному провадженні розглядали: А. В. Боднар, В. С. Бондар, В. А. Бідняк, А. Р. Воробчак, О. А. Губська, І. Г. Галдецька, В. І. Дячук, Є. О. Даніч, К. В. Дубонос, Є. В. Ковалевська, К. М. Ковальов, М. П. Климчук, М. В. Кривонос, І. Р. Курилін, О. А. Лопата, А. В. Мировська, О. В. Неня, І. Г. Пиріг, Б. В. Романюк, В. В. Семенов, С. Ю. Стратонов, А. В. Сідельников, Е. Б. Сімакова-Єфремян, А. М. Таранов, А. В. Шульженко, О. В. Шевченко, О. О. Шульга, О. М. Шрамко.

Зазначені та інші науковці зробили вагомий внесок у розроблення досліджуваної проблематики, однак їхні праці стосувалися використання спеціальних знань під час розслідування лише окремих видів (груп) кримінальних правопорушень, переважно в контексті розробки методик розслідування й ґрунтувалися на законодавстві, що зазнало суттєвих змін, застарілій практиці діяльності органів досудового розслідування, у той час, як реалії розвитку злочинності свідчать про те, що вона набула принципово

нової якості, використовуючи новітні засоби та технології злочинної діяльності.

З огляду на це, в умовах науково-технічного прогресу, докорінних змін законодавства і правозастосовної практики, теоретичні й праксеологічні основи використання спеціальних знань у новоствореній і багаторівневій структурі правоохоронних органів в Україні набувають особливого значення та потребують комплексного дослідження. Результати проведеного дослідження включають науково обґрунтовані пропозиції, спрямовані на вирішення наявних проблем підвищення ефективності використання спеціальних знань у кримінальному процесі, від чого залежать швидкість й повнота як розслідування кримінальних правопорушень, так і подальшого судового розгляду.

Сподіваємося, що результати цього дослідження стануть підґрунтям для вдосконалення наукових рекомендацій щодо розслідування кримінальних правопорушень. Праця може бути корисною для курсантів, ад'юнктів навчальних закладів правоохоронної системи України, науковців, викладачів, здобувачів закладів вищої освіти та практичних працівників органів кримінальної юстиції, юристів-практиків, а також усіх, хто цікавиться проблемами боротьби зі злочинністю.

Щиру подяку висловлюємо рецензентам монографії — знаним ученим і фахівцям-практикам: Анатолію Кислому, Максиму Корнієнку, Сергію Халимону за слушні рекомендації, які сприяли змістовному насиченню праці. Особлива вдячність автора вченим Донецького державного університету внутрішніх справ за вимогливість і прискіпливість під час предметного обговорення результатів дослідження, а також працівникам Міністерства внутрішніх справ України, Національної поліції України — за надані матеріали й допомогу в підготовці монографії.

РОЗДІЛ 1

Загальна характеристика спеціальних знань у розслідуванні кримінальних правопорушень

1.1. ГЕНЕЗИС НАУКОВИХ УЯВЛЕНЬ ПРО СПЕЦІАЛЬНІ ЗНАННЯ

Протидія небезпечним явищам у суспільстві потребує комплексного та системного підходу щодо обрання відповідних заходів соціального впливу. Важливим завданням сучасної правової науки та правоохоронної діяльності є створення правових гарантій збалансованого співвідношення інтересів особи та держави у боротьбі зі злочинністю¹. Зацікавленість України у подальшій інтеграції до європейської спільноти та Європейського Союзу зокрема визначає необхідність оптимізації системи органів кримінальної юстиції та підвищення ефективності функціонування кримінального судочинства, у тому числі в частині використання спеціальних знань під час розслідування кримінальних правопорушень.

Розвиток спеціальних знань і використання їх можливостей у кримінальному провадженні набуває додаткової актуальності у зв'язку із значним відсотком учинених збройних кримінальних правопорушень, а також ситуацією, що виникла з початком військових дій.

¹ Татаров О. Ю. Досудове провадження в кримінальному процесі України : теоретико-правові та організаційні засади (за матеріалами МВС) : монографія. Донецьк : ТОВ «ВПШ «ПРОМІНЬ»», 2012. 640 с.

Дослідження генезису наукових уявлень про спеціальні знання дозволяє з'ясувати, за яких умов відбувалось формування цього масиву знань, які проблеми та перешкоди виникали на шляху, якими факторами вони були обумовлені та які організаційно-правові заходи сприяли розвитку, а які негативним чином позначилися. На нашу думку, такий підхід дозволяє не втратити позитивні надбання минулого і уникнути помилкових кроків у майбутньому. З проведеного аналізу розвитку передових країн світу та винайдених людством у різні часи науково-технічних моделей можна констатувати, що генезис наукових уявлень про спеціальні знання розвивався певними періодами та етапами. У цьому контексті періоди доцільно визначити як проміжки часу, впродовж яких відбувався процес розвитку спеціальних знань певного напрямку або окремих видів діяльності, зокрема, криміналістичної, а власне етапи — це відрізки часу, протягом яких відбувалися конкретні значущі для цих періодів події.

I період («описово-емпіричний») світового генезису наукових уявлень про спеціальні знання та використання їх можливостей у кримінальному судочинстві бере свій початок із часу виникнення та формування основ (з давніх часів — до кінця XIX ст.).

Аналізуючи історичні надбання — культуру первісних общинних утворень і племен, можна стверджувати, що в додержавний період у зародкових формах існували елементи інституту правоохоронних органів, оскільки додержання первісних традиційних норм, різноманітних табу (заборон) було аксіомою для всіх членів роду й племені. Логічним наслідком невиконання усталених правил поведінки було засудження та покарання винних. Такі діяння нині кваліфікують як кримінальні правопорушення. Будь-які тогочасні провини були наслідком порушення встановлених норм поведінки — звичаїв, традицій. Відповідно, захисною реакцією на ці дії був розшук винуватця та помста².

² Цуцкірідзе М. С. Кримінально-процесуальна діяльність слідчого : теоретичні, правові та праксеологічні засади : монографія. Київ, 2019. 317 с. С. 7; Таранова А. М. Використання спеціальних знань при розслідуванні неналежного виконання професійних обов'язків медичним або фармацевтичним працівником : дис. ... канд. юрид. наук : 12.00.09 «Кримінальний процес та криміналістика; судова експертиза; оперативно-розшукова діяльність». Київ, 2020. 228 с.

Власне тому застосування спеціальних знань у кримінальному судочинстві розпочинається з появою перших типів держави, коли почали призначати чиновників для розслідування окремих видів злочинів (наприклад, у стародавньому Єгипті — чиновники-писці, Вавилоні — писці та судді тощо). При цьому, правові постулати (закони царя Хаммурапі, Артхашастра, Книга законів тощо) містили деякі рекомендації криміналістичного характеру щодо збирання, дослідження й оцінювання доказів судом, але вони мали окремий, розрізнений характер і були пов'язані з певними клятвами, випробуванням вогнем, каліченням та клеймуванням порушників закону³ (останнє розглядалося як спосіб обліку правопорушників)⁴.

У судочинстві (кримінальному та цивільному) стародавніх держав спочатку використовували спеціальні знання медицини, природознавства, математики. Зокрема, у Стародавньому Єгипті вагітна жінка, що вчинила вбивство, звільнялася від смертної кари. Факт її вагітності могли підтвердити лише жерці або лікарі⁵.

Водночас у зведенні законів вавилонського царя Хаммурапі (XVIII ст. до н. е.) зазначалось про відповідальність за помилки у лікарській практиці. У Талмуді передбачали покарання за статеві злочини і дітовбивство, вказувалось на необхідність медичних знань під час встановлення насильницької смерті, статевої зрілості, безпліддя тощо.

Крім цього, у збережених пам'ятках писемності Стародавнього Риму, Греції та Індії є відомості щодо практичного використання медичних обстежень для допомоги суду й слідству. Наприклад, ще в 44 р. до н. е. у Стародавньому Римі під час обстеження вбитого Юлія Цезаря придворним лікарем Антістієм було встановлено, що з 23 ран, виявлених на тілі імператора, тільки одна проникла в грудну порожнину і була смертельною. Це яскравий приклад експертного дослідження лікарів⁶.

³ Основи судової експертизи : навч. посіб. для фахівців, які мають намір отримати або підтвердити кваліфікацію судового експерта / авт.-уклад. : Л. М. Головаченко, А. І. Лозовий, Е. Б. Сімакова-Єфремян та ін. Харків : Право, 2016. 928 с. С. 11.

⁴ Криміналістика : підручник / В. В. Пясковський, Ю. М. Чорноус, А. В. Самодін та ін. ; за заг. ред. В. В. Пясковського. 2 вид., перероб. і доп. Харків : Право, 2020. 752 с. С. 22.

⁵ Галдецька І. Г. Правові та наукові основи використання спеціальних медичних знань при розслідуванні злочинів : дис ... канд. юрид. наук. Київ, 2011. 231 с. С. 13.

⁶ Експертизи у судочинстві України : наук.-практ. посіб. / за заг. ред. В. Г. Гончаренка, І. В. Гори. Київ : Юрінком Інтер, 2015. 504 с. С. 62.

Водночас історія оптики нерозривно пов'язана з природничими та філософськими роботами мислителів стародавнього світу. Перші інструменти для оптичних досліджень з'явилися в результаті спостережень за тінню, що відкидається предметами, за відображенням і заломленням світла в дорогоцінних каміннях, у воді; дослідів, зроблених за допомогою лінз і дзеркал у Давньому Єгипті та державах Месопотамії. Найбільш ранні відомі лінзи, датовані приблизно 700 р. до н. е., були зроблені з полірованих кристалів, часто кварцу, для ассирійських лінз⁷. Відомо багато подібних лінз з давнього Єгипту, Греції та Вавилону. Знання щодо основ оптики накопичувалися тисячоліттями. Так, ще у III столітті до н. е. Евклід встановлює факт прямолінійного поширення світла та закони відбиття, чим створює підґрунтя геометричній оптиці⁸.

З розвитком наукових знань конкретизувалася й допомога обізнаних осіб з різних галузей науки, техніки, мистецтва та ремесла. Зокрема, вони: виявляли сліди на місці кримінального правопорушення, встановлювали ступінь важкості тілесних ушкоджень, з'ясовували причини смерті тощо. Однак недоліки у судовій практиці, пов'язані із недосконалими методами розслідування інквізиційного, розшукового процесів, застосування ордалій, тортур, протиправних способів примушування осіб до визнання вини, постійно формували соціальний запит суспільства на необхідність подальшого розвитку спеціальних досліджень все більшої кількості об'єктів — грошей, зброї, тіла людини, почерку тощо⁹.

Таким чином, у середньовіччі проведення судово-медичної експертизи стає обов'язковим відповідно до чинних на той час деяких нормативних актів. У 1209 р. Папа Інокентій III видав спеціальний припис у справі про вбивство — залучити медика для визначення смерті потерпілого. Запрошення лікарів до суду як обізнаних осіб мало місце і в деяких країнах Азії (Китаї, Кореї, Японії, Індії). Китайськими лікарями і юристами

⁷ World's oldest telescope? Mode of access. *BBC News*. <http://news.bbc.co.uk/2/hi/science/nature/380186.stm>

⁸ Неня О. В. Оптичні методи експертних досліджень мікрооб'єктів : дис. ... канд. юрид. наук. Київ, 2016. 260 с.

⁹ Судові експертизи в процесуальному праві України : навч. посіб. / за заг. ред. О. Г. Рувіна. Київ : вид. Ліра-К, 2019. 424 с. С. 8; Рувін О. Г. Адміністративно-правові засади здійснення контролю за діяльністю судово-експертних установ України : дис. ... д-ра юрид. наук. Суми, 2021. 410 с.

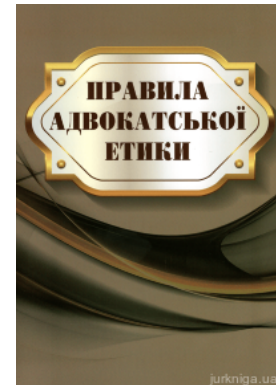
Книги, які можуть вас зацікавити

Зловживання правом під час досудового розслідування у кримінальному провадженні

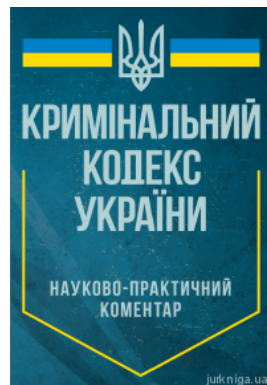
Особливі порядки кримінального провадження. Підручник

Правила адвокатської етики

Науково-практичний коментар Кримінального процесуального кодексу України. Видання 20-те

Науково-практичний коментар Кримінального кодексу України

Кримінальний та Кримінальний процесуальний кодекси: постатейний показник правових позицій Верховного Суду - Великої Палати та Касаційного...

Перейти до галузі права
Кримінальне право та процес

[Перейти на сайт →](#)